

DEVİRİM SONRASI İRAN: SİYASİ GELİŞMELER¹

POST-REVOLUTIONARY IRAN: POLITICAL DEVELOPMENTS

Öğr. Gör. Mehmet Bora SANYÜREK

Munzur Üniversitesi, Tunceli MYO, sanyurekbora@hotmail.com, Tunceli / Türkiye

ÖZET

İran'da, 1979 yılında, İslam Devrimi yaşanmış ve Ayetullah Humeyni muhalefet hareketinin lideri olarak, devrim sonrasında cumhurbaşkanının da üzerinde bir konuma gelmiştir. Humeyni döneminde devrimin oturması için yoğun bir çaba gösterilirken, Irak ile yaşanan 8 yıllık savaş, devrimin oturmasını hızlandırmıştır. Humeyni'nin, 1989'da ölmesinden sonra, Ali Hamaney Rehber, Haşimi Rafsancani ise cumhurbaşkanı olmuştur. Rafsancani döneminde daha ılımlı bir politika izleyen İran, Irak Savaşı'nın da etkilerini silmeye çalışmıştır. Rafsancani'den sonra cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi, ılımlı politikaya devam ederek reformcu bir tavır izlemiştir. Hatemi'den sonra ise cumhurbaşkanı olan Mahmut Ahmedinejad, muhafazakar kesimin desteğini alırken, hem iç, hem de dış politikada sert bir çizgi takip etmiştir. Ahmedinejad'ın izlediği dış politika nedeniyle İran, uluslararası yaptırımlara maruz kalırken, ekonomi politikasının başarısızlıkla sonuçlanması hem Rehber'in desteğini kaybetmesi, hem de reformcuların yeniden güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad'dan sonra cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani ise halen görevine devam etmekte olup, iç politikada reformcu, dış politikada ise uzlaşmacı bir politika takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pehlevi, Humeyni, Devrim, İran

ABSTRACT

In Iran, an Islamic Revolution took place in 1979 and after the revolution, Ayatollah Khomeini, as the leader of the opposition movement, assumed a position even above the president. In Khomeini's time, the country strived to consolidate the revolution and the eight-year war with Iraq speeded up this process. After Khomeini's death in 1989, Ali Khamenei became the Supreme Leader while Hashemi Rafsanjani was elected president. Following a more moderate policy during Rafsanjani's presidency, Iran also tried to erase the effects of the Iraq War. Mohammad Khatami who was elected president after Rafsanjani continued this moderate policy and adopted a reformist attitude. Mahmoud Ahmadinejad who was elected president after Khatami followed a hard line in both domestic and foreign policy while enjoying the support of the conservative class. Because of the foreign policy pursued by Ahmadinejad, Iran was subjected to international sanctions, and the failure of his economic policy resulted in both his losing the Supreme Leader's support and reformers' gaining power again. Hassan Rouhani who was elected president after Ahmadinejad is still in power and pursues a reformist domestic policy in addition to a reconciliatory foreign policy.

Key Words: Pahlavi, Khomeini, Revolution, Iran

1. DEVRİME GİDEN SÜREÇ

Muhammed Rıza Şah, 1941 yılında, İngiltere ve SSCB'nin, İran'ı işgal etmesi ve babası Rıza Şah'ı görevden uzaklaştırması sonrasında, 22 yaşında İran Şahı olmuştur. Ancak devlete tam anlamıyla hâkim olamayan Muhammed Rıza Şah, Ağustos 1953 ayında yaşanan olaylar sonrasında iktidarını pekiştirmiştir. Ancak ülkedeki sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar ile Şah'ın otokratik yönetimine karşı duyulan tepki, 1963 yılında, aydınlar ve ulemanın katılımıyla düzenlenen gösterilere sebep oldu. Bu gösteriler sırasında, Şah'ı Emevi Halifesi Yezid'e benzeten Ayetullah Ruhullah Humeyni (1902-1989) ismi öne çıkma başlamıştı.²

Humeyni, ABD ve Şah karşıtı görüşleri ynedeniyle, 1964 yılında Türkiye'ye sürgün edilmiş, 1965 yılında ise Şiiler için kutsal olan Irak'ın Necef şehrine gönderilmişti. Humeyni'nin, Necef'te verdiği vaazlar ve yaptığı konuşmalar, 1970'li yılların ortasından itibaren banda kaydedilip gizlice İran'a

¹ Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde hazırlanan, "Şii Jeopolitiği ve İran Dış Politikası" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² Garthwaite, G.R. (2016). İran Tarihi. (Çev. F. Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 226.

sokulmaya başlamıştı.¹ Buradaki faaliyetleriyle de Şah yönetimini rahatsız eden Humeyni, daha sonra Irak'tan çıkartılarak Fransa'ya sürgün edildi.

Şah, 1970'li yılların ortalarındaki ekonomik krizin faturasını geleneksel pazar esnafı da dahil olmak üzere bütün tüccarlara çıkartarak, onları fiyatları yükseltip ekonomiyi enflasyonist baskı altına almakla suçluyordu. Pazar esnafının da Şah ile karşı karşıya gelmesinden sonra; Humeyni yanlıları, ulema, pazar esnafı, aydınlar ve öğrenciler bir araya gelerek, toplumsal muhalefeti artık harekete geçirmeye başlamışlardı. Devrimin ilk kıvılcımı, 1978 yılının başlarında geleneksel dini merkez olan Kum şehrinde okuyan medrese öğrencilerinden geldi. Devlete ait bir gazetede çıkan başyazıda ulemaya yönelik sert eleştiriler yer alıyordu. Bu yazıya tepki için yapılan gösterilerde çok sayıda öğrenci öldürüldü. Bu olaylardan sonra halkın muhalefeti ve protesto gösterileri artarak devam etti.²

Eylül 1978'de, Tahran'daki Jale Meydanı'nda yapılan gösterilerde açılan ateş sonucu aralarında kadınların ve çocukların da olduğu çok sayıda gösterici öldürüldü. Devam eden gösterilerdeki şiddet artarken, Humeyni ve ulema, devrimin lideri olarak ön plana çıktı. Aralık 1978 ayına denk gelen Muharrem ayında anma gösterileri için halk, Tahran sokaklarına dökülürken, ulemanın halk üzerinde otorite sahibi olduğu, Şah'ın ise otoritesinin kalmadığı görülmüştü. Halk üzerindeki meşruiyetini artık tamamen kaybettiğini anlayan Şah, 15 Ocak 1979'da, bir daha dönmek üzere İran'ı terk etti. Fransa'da sürgünde olan Humeyni ise, 1 Şubat 1979 tarihinde halkın sevinç gösterileri eşliğinde Tahran'a döndü. Humeyni'nin, İran'a dönüşü ve otoritesini ilan edişiyle birlikte, ordu da dahil olmak üzere Pehlevi hanedanlığı sona ermiş oluyordu.³

2. İSLAM DEVRİMİ VE HUMEYİNİ DÖNEMİ (1979-1989)

Humeyni ülkeye döndükten sonra, tüm gruplar tarafından devrimin lideri olarak kabul edildi.⁴ Ancak devrimden önce Şah'ı devirmek amacıyla bir araya gelen gruplar ideolojik farklılıklar nedeniyle bölünmeye başladılar. Bölünmenin temel sebebi ise, ekonomi ve dinin toplumdaki rolüne ilişkin görüş ayrılıklarıydı.⁵ Bu bölünmeler neticesinde ortaya çıkan gruplar ve görüşleri ana hatlarıyla şu şekildeydi:⁶

- İslami - Liberal Demokratlar: İran Cumhuriyeti adıyla oluşturulacak devletin anayasasında İslami hassasiyetlerin yer alması, ancak bunun 1906 Anayasası'nda olduğu gibi sembolik düzeyde kalması, demokratik yapıların ağırlıkta olması, kişisel hak ve özgürlüklere vurgu yapılması, ruhani lidere sembolik bir yer verilmesi ve sistemin ağırlık merkezinin meclis olması, güçler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, hükümetin meclise karşı sorumlu olması ve İslami hassasiyetlere duyarlı bir hukuk devleti kurulması görüşlerini savunmaktaydılar.

- Laik - Liberal Demokratlar: İran Cumhuriyeti adıyla oluşturulacak devletin anayasasında demokratik - laik yapıların ağırlığının olması, kişisel hak ve özgürlüklere vurgu yapılması, ruhani lidere sembolik ve anayasa dışı bir yer verilmesi, sistemin ağırlık merkezinin meclis olması, güçler ayrılığı prensibinin benimsenmesi, hükümetin meclise karşı sorumlu olması ve laik bir hukuk devletinin kurulması hususlarını savunmaktaydılar.

- Ayetullah Humeyni Taraftarları: İran İslam Cumhuriyeti adıyla oluşturulacak devletin Velayet-i Fakih liderliğinde örgütlenmesi ve ulemanın yönetimi altında olması, yasama, yürütme ve yargının ruhani liderin vesayeti ve denetimi altında olması, demokratik hakların İslami sınırlar içerisinde kalması, mahrumların gözetildiği sosyal devlet oluşturulması ve İslam dayanışmasını esas alan dış politika yürütülmesi hususlarını savunmaktaydılar.

¹ Garthwaite, 2016, 232.

² Garthwaite, 2016, 233.

³ Garthwaite, 2016, 234.

⁴ Garthwaite, 2016, 235.

⁵ Garthwaite, 2016, 236.

⁶ Gündoğan, Ü. (2016). İran ve Ortadoğu, (2. Baskı), Adres Yayınları, Ankara, 86-87.

- Tudeh, Fedayan-ı Halk, Mücahidan-ı Halk Taraftarları: Birbirlerinden farklı ve uyumsuz düşüncelere sahip olsalar da İran solu olarak ifade edilen bu üç hareket, "Demokratik Cumhuriyet", işçi, köylü, memur liderliğindeki sosyalist örgütlenme tarzı, demokratik haklar ve yerel komiteler istemektedirler.

Rıza Şah ülkeyi terk etmeden önce, Ocak 1979'da Şahbur Bahtiyar'ı Başbakan olarak atamıştı. Humeyni ise, ülkeye döndükten sonra, 6 Şubat 1979'da Mehdi Bazargan'ı geçici başbakan olarak atadı. İran, bir süre iki başbakanla yönetildi ve nihayetinde çıkan olaylar neticesinde kontrolü sağlayamayan Şahbur Bahtiyar, 11 Şubat 1979'da istifa etti. Bazargan ise, 1 ay sonra hükümeti kurdu.¹

Bazargan'ın kurduğu hükümet, genellikle muhafazakâr isimlerden oluşurken, bakanları Ulusal Cephe'nin ılımlı kanadına bağlıydı. Bazargan devlet yönetiminde boşluk oluşacağı kaygısıyla, temizlik hareketinin en asgari düzeyde kalmasını istiyordu. Ayrıca Bazargan, eski rejimin ordusu ve polis teşkilatı ile devlet dairelerinin korunmasından yanaydı. İç politikada İslamiyet'in İran'a tamamen hâkim olması konusunda Humeyni ile karşıt görüşteydi.² Dış politikada ise, iki kutuplu dünya düzeninde, hem ABD hem de SSCB ile çatışmanın mantıklı olmayacağını, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunuyordu.³

1979 yılının Mart ayı sonunda anayasa referandumu yapıldı ve 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti ilan edildi. Kabul edilen anayasada: 270 üyeli Meclis-i Şura'dan oluşan yasama organı ile başbakan ve cumhurbaşkanından oluşan yürütme organı kurulmuştu.⁴ Kabul edilen anayasanın gözden geçirilmesi talepleri üzerine, Ağustos 1979'da üst düzey din adamlarından Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan) oluşturuldu ve Uzmanlar Meclisi tarafından Humeyni'nin ortaya attığı devlet yönetimini ulemanın uhdesine veren "Velayet-i Fakih" teorisi anayasaya eklenerek, tekrar referanduma gidildi.⁵

2 Aralık 1979 tarihinde yapılan referandum ezici bir çoğunlukla kabul edildi.⁶ Anayasanın kabulünden sonra devletin yapısı, otoritenin kime ait olacağı, İslam ve İran milliyetçiliği arasındaki denge gibi konularda önemli belirsizlikler ortaya çıktı.⁷ Tebrizli Ayetullah Muhammed Kazım Şeriatmedari, referandumun hemen sonrasında kabul edilen anayasaya karşı bir fetva yayımladı. Bunun üzerine başlayan protestolarda, Şeriatmedari yanlıları ile güvelik güçleri arasında çatışmalar yaşandı. Olayların büyümesi üzerine Şeriatmedari, sükûnet çağrısı yaparak protestoları sona erdirdi.⁸

Başbakan Mehdi Bazargan, anayasa hazırlama sürecinde İslami nitelikli bir anayasa hazırlanmasına karşı çıkarken, Humeyni'nin "Büyük Şeytan" ilan ettiği ABD ile İran'ın ilişkilerini normalleştirebilmek için gizli görüşmeler yapıyordu. Ancak bu görüşme Ekim 1979 ayının sonunda, İran televizyonunda gösterildi ve İran kamuoyunda ciddi bir infiale sebep oldu. Bu infial neticesinde bir grup Encümen-i İslami üyesi üniversite öğrencisi, 4 Kasım 1979 tarihinde ABD Büyükelçiliği'ni basarak, 65 elçilik çalışanını 444 gün süreyle rehin aldılar.⁹ Rehine krizinin başlamasından hemen sonra Başbakan Mehdi Bazargan ve hükümeti istifa etmiş ve istifası kabul edilmişti.¹⁰ İran, bu kriz sonrasında bir süre başbakansız ve cumhurbaşkansız yönetilerek, ciddi bir idari zafiyetle karşı karşıya kalmıştır.

Humeyni'ye yakın bir isim olan Ebul Hasan Beni Sadr, 25 Ocak 1980 tarihinde yapılan seçimlerde İran'ın ilk cumhurbaşkanı seçildi. Laik hükümetten ve siyasi özgürlüklerden yana olan Beni Sadr,

¹ Üstün, İ.S. (2000). "İran", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (Cilt: 22), 400-404, İstanbul.

² Erdoğan, H. (2008). Büyük Pers Düşüncesinden Zülfiyar'ın Yumruğuna İran (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 192.

³ Erdoğan, 2008, 193.

⁴ İSAM, 2000, 403.

⁵ Doğan, H. (2014). "İran Siyasi Tarihi", (Ed. Soyalp Tamçelik), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, ss. 3-57, Gazi Kitabevi, Ankara.

⁶ Moghadam, V. (1989). "One Revolution or Two? The Iranian Revolution and the Islamic Republic." (Eds. Ralph Miliband, Leo Panitch, John Saville), Revolution Today: Aspirations and Realities, ss.74-101, Socialist Register. Vol.25, London, s.85.

⁷ Garthwaite, 2016, 241.

⁸ Keddie, N.R. (2003). Modern Iran: Roots and Results of Revolution, Yale University Press, New Haven, 249.

⁹ Erdoğan, 2008, 198.

¹⁰ Erdoğan, 2008, 196.

cumhurbaşkanlığı süresince başta ABD ile rehine krizi, Kürt isyanı ve Irak ile savaş olmak üzere, birçok iç ve dış sorunla uğraşmak zorunda kaldı. Beni Sadr, ulemanın devleti ele geçirmesini engellemeye, Devrim Muhafızları'nın aşırılıklarını sınırlamaya, yerel komiteleri ve devrim mahkemelerini hükümetin kontrolü altına almaya çalışıyordu.¹

Beni Sadr, İslam Devrimi Konseyi ile birlikte, 14 Mart 1980 ve 9 Mayıs 1980 tarihlerinde iki türlü olarak yapılan Meclis seçimlerine kadar ülkeyi yönetti. Humeyni'ye çok yakın olmasıyla bilinen Ayetullah Muhammed Hüseyini Bihişti'nin liderliğini yaptığı Hizb-i Cumhuri-i İslami (İslami Cumhuriyet Partisi) seçimlerde 130 sandalye kazanarak, Meclis'te çoğunluğu elde etti. İslam Devrimi Konseyi'nin seçimlerden sonra ilga edilmesiyle, Ayetullah Bihişti ile Beni Sadr arasında hükümetin teşkili konusunda sürtüşmeler başladı. Artan sürtüşmeler neticesinde, Ayetullah Humeyni, Velayet-i Fakih yetkisiyle Beni Sadr'ı, 10 Haziran 1981'de ordu komutanlığından, 20 Haziran 1981'de ise cumhurbaşkanlığından azletti.²

Görevlerinden azledilen Beni Sadr, Fransa'ya kaçarken, ülke genelinde protestolar başlamış, Beni Sadr'ı destekleyen Halkın Mücahitleri Örgütü ile İran güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalar, bir iç savaş halini almıştı.³ Ayetullah Bihişti ise 28 Haziran 1981'de, İslami Cumhuriyet Partisi merkezinde patlayan bir bomba ile beraberindeki çok sayıda bakan ve milletvekili ile birlikte öldürüldü. 24 Temmuz 1981'de yapılan seçimlerde Muhammed Ali Recai cumhurbaşkanlığına seçildi, ancak 29 Ağustos 1981'de yapılan bir başka bombalı suikastle Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai ve Başbakan Muhammed Cevad Bahanur öldürüldüler. 2 Ekim 1981'de tekrar yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Hüccetül İslam Seyyid Ali Hamaney, cumhurbaşkanlığına seçildi ve böylece cumhurbaşkanlığı makamı ulemanın eline geçmiş oldu.⁴

İran içerisinde siyasi kriz ve iç savaşa varan çatışmalar yaşanırken, özellikle Şii nüfus barındıran bölge ülkeleri İran'ın devrim ihracı politikasından rahatsız oluyorlardı. Geçmiş dönemde başta Şattularap bölgesi olmak üzere, İran'la sınır sorunları yaşayan Irak ise, hem İran'ın içinde bulunduğu durumu fırsata çevirmiş hem de bölge ülkelerinin bu korkusunu kullanarak desteklerini almış ve 22 Eylül 1980'de sınırlarını genişletmek ve yeni rejimi yıkmak amacıyla İran'ı işgal etmeye başlamıştı.⁵

Bu dönemde İran ile rehine krizi yaşayan ABD, bir takım diplomatik girişimlerde bulunmuş, ancak bu girişimlerden sonuç alamayınca Irak'ı hem diplomatik hem de askeri olarak desteklemeye başlamıştı. SSCB ise, ABD'nin, desteklediği Irak aracılığıyla bölgede etkinliğinin artmasından rahatsız oluyordu. Ancak SSCB, Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmiş ve İran'ın Afganistan ile Orta Asya'da devrim ihracı politikasıyla istikrarsızlığa sebep olacağı endişesini taşıyordu.⁶ Fransa başta olmak üzere çok sayıda batılı ülke de, Irak'a savaş uçağı ve füze satarak, askeri destek sağladı.⁷ İngiltere, Almanya, Japonya ve Çin tarafsızlıklarını ilan etmişler, ancak İngiltere Irak'a askeri ve ekonomik yardımlarda bulunurken, daha sonraki yıllarda Almanya'nın Irak'a kimyasal silah üretimi için bazı maddeler sattığı ortaya çıkmıştı. Suriye, Cezayir ve Libya hariç tüm Arap ülkeleri Irak'ı desteklemiş, Pakistan ve Türkiye ise tarafsızlıklarını ilan edip, her iki ülkeyle de ilişkilerini sürdürmüştü.⁸

Irak, savaşın başlarında önemli ilerlemeler kaydetmiş, petrol zengini ve Arapların yoğunlukla yaşadığı Huzistan eyaletinde yer alan Hürremşehr de dahil olmak üzere birçok yeri işgal etmişti. İran ise, 1982 yılının bahar aylarından sonra toparlanarak, kaybettiği toprakları geri almaya başladı.⁹

¹ Zabih, S. (1982). Iran Since the Revolution, The Johns Hopkins University Press, London, 123.

² İSAM, 2000, 404.

³ Doğan, 2014, 43.

⁴ İSAM, 2000, 404.

⁵ İSAM, 2000, 404.

⁶ Garthwaite, 2016, 242-243.

⁷ İSAM, 2000, 404.

⁸ Erdoğan, 2008, 209-210.

⁹ İSAM, 2000, 404.

İran'ın toparlanmasında ABD ile rehine krizinin çözülmesi, iç muhalefetin bastırılması ve devrim sonrası dağılma sürecine giren ordunun yeniden toparlanması etkili olmuştur.

Rehinelerin kurtarılması için İran'a siyasi ve iktisadi yaptırımlar uygulayan ABD, bu yaptırımlardan sonuç alamayınca, gizli bir askeri operasyon yapmaya karar verdi, ancak bu operasyon başarısızlıkla sonuçlandı. Gerçekleştirilen bu operasyon ilişkileri daha da bozarken, İran'da yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri, ABD'de demokratların seçimi kaybetmesi ve İran-İrak Savaşı, şartları değiştirmiş, artık durum İran için ulusal güvenlik sorunu halini almıştı. Humeyni görüşmeleri yürütmesi için Başbakan Muhammed Ali Recai ve hükümetini görevlendirmiş, Cezayir'in arabuluculuğundaki müzakereler sonucunda Cezayir Beyannamesi imzalanarak, 22 Ocak 1981'de rehine krizi sonlandırılmıştır.¹

İrak ile savaş, bütün İranlıları milliyetçi bir temelde birleştirdi.² Bu siyasi ortamdan cesaret alan İran, sol grupların çoğunu yoğun bir devlet terörüyle etkisiz hale getirdi ve tüm siyasi partiler yasadışı ilan edildi. Halkın Mücahitleri Örgütü, Tudeh ve Fedailer-Çoğunluk gibi örgütlere karşı ise Şubat 1983'te harekete geçen İran, bunları yasadışı ilan ederken, üyelerinin çoğunu tutukladı.³ Muhafız hareketlerin bastırılmasıyla yönetim bütünlüğünü sağlayan İran, daha etkin bir dış politika izleme ve Irak savaşına odaklanma fırsatı buldu.

İran Ordusu, iç siyasi çekişmelerin sona ermesiyle birlikte toparlanmış ve Mayıs 1983'te, "Cihat, Zafere Kadar Cihat" ve "Kudüs'e Giden Yollar Bağdat'tan Geçer" sloganlarıyla, Irak Ordusu'nu geri püskürterek, Irak topraklarına girmişti. Bu başarıda ordunun emir komuta zincirinin toparlanması ve diğer yan kuvvetlerin teşkil edilmesi etkili olmuştur. Yeni rejim, eski ordunun büyük bir bölümünü muhafaza etmiş, sadece üst rütbelileri ayıklamıştı. Bu dönemde ordunun mevcudu 370.000 idi. Devrim sonrası ortaya çıkan milisler, savaş sırasında İran Devrim Muhafızları Ordusu (Sipah-i Pasdaran-ı İnkılab-ı İslami) adıyla, tam donanımlı bir askeri kuvvete dönüştüler. Küçük bir deniz ve hava gücü ile kendilerine ait bakanlıkları bulunan Devrim Muhafızlarının mevcudu 120.000 civarındaydı. Ayrıca Devrim Muhafızları Ordusu, 200.000 civarı gönüllüden oluşan Ezilmişlerin Sefer Hazırlığı (Besic-i Müstezefin) adlı destek kuvvetini de denetim altına almıştı. Bu silahlı unsurların yanı sıra 270.000 din görevlisi, kritik özelliği olan askeri birlikleri denetlemekle görevlendirilmişti. Eski rejimin istihbarat teşkilatı SAVAK ve Saray Muhafızları lağvedilmiş, bunların yerine daha etkili olan İstihbarat Bakanlığı ve Devrim Muhafızlarından seçilen 2.000-5.000 kişilik Kudüs Gücü kurulmuştu.⁴ Bu yapılanmalar dikkate alındığında İran'ın muharip askeri gücü; 370.000 Ordu mensubu, 120.000 civarı Devrim Muhafızı ve 200.000 civarı Besic gönüllüsü olmak üzere toplam 690.000 civarına ulaşmıştı.

Ekonomik sorunlarla da uğraşan İran, Ekonomi Bakanlığı eliyle fakirlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek maksadıyla tüm temel maddelere karne ve fiyat kontrolü uygulaması başlattı, gıda kooperatifleri açtı ve ithalatı kısıtladı. Sanayi Bakanlığı ise, 64 girişimcinin terk ettiği çoğu borçlu durumdaki 2.000'den fazla fabrikayı devraldı.⁵ Devrimden önceki Pehlevi Vakfı'nın yerini Müstezefin Vakfı aldı ve bu vakıf Pehlevi rejiminin zengin ettiği 50 civarı milyonerin malvarlığına el koyarak, servetini ikiye katladı. Savaş sırasında ise, bu Vakfın adı "Ezilmişler ve Sakatlar Vakfı" (Bünyad-ı Müstezefin vü Canbazan) olarak değiştirildi. Vakıf, 1980'lerin sonuna gelindiğinde 140 fabrika, 470 büyük tarım şirketi, 100 inşaat firması, 64 maden, 250 ticari şirket ile Zem Zem Kola olarak adı değiştirilen Coca Cola fabrikası ve İttılaat ve Kayhan olarak adları değiştirilen Hyatt ve Hilton otelleri olmak üzere toplam 20 milyar Doları aşan bir serveti yönetiyordu. Ayrıca, Alavi, Şehitler, Hac, Konut, Savaş Mültecileri ve İmam Humeyni Yayınları gibi vakıflar, 400.000'den fazla çalışanı istihdam ediyordu ve bütçelerinin toplamı merkezi hükümet bütçesinin yarısı kadardı. Bu

¹ Erdoğan, 2008, 203-204.

² Garthwaite, 2016, 243.

³ Doğan, 2014, 43.

⁴ Abrahamian, E. (2014). Modern İran Tarihi (3. Baskı), (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 227.

⁵ Abrahamian, 2014, 228-229.

vakıfların yanı sıra Meşhed'deki İmam Rıza, Kum'daki Fatima, Rey'deki Abdülazim gibi türbelerin gayrimenkul varlıkları 8 milyar dolara yaklaşırken, sadece ruhani lidere hesap veriyorlardı.¹

İran savaşın başlarında zorlansa ve toprakları işgal edilmeye başlasa da, ilk iki yıldan sonra karşı saldırıya geçmiş, hatta işgal altındaki topraklarını kurtarıp Irak topraklarını işgal etmeye başlamıştı. Ancak İran'ın yalnızlığı ve Irak'ın aldığı destekler, savaşın seyrini dengede tutmuş ve kazanan bir taraf olmasını engellemiştir. Savaşın sonlarına doğru üstün konuma geçen İran, barış girişimlerini karşılıksız bırakmış ve savaşa devam etmekte kararlı davranmıştı. Artık savaşı bitirmek ve İran'ı barışa zorlayabilmek için:

- Irak, İran'ın başta Tahran olmak üzere şehir merkezlerini füzelerle vurmaya başlamış, çok sayıda sivilin ölümüne sebep olmuştu. Ayrıca Irak, İran'ın petrol üretim tesislerine ve rafinerilerine hava saldırıları düzenleyerek ciddi ekonomik kayıp verdimiş ve İran'ı savaşı finanse edemez hale getirmişti.²

- Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Mısır, ellerindeki silahları Irak'a verirlerken, Sudanlı gönüllü savaşçılar Irak Ordusu'na katılıyorlardı. Ürdün ise Akabe Körfezi'ndeki limanını Irak'a gidecek yardımlar için tahsis etmişti.³

- Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Irak'a destek vermesinden rahatsız olan İran, Basra Körfezi'nde bu ülkelere ait petrol tankerlerini batırmaya başladı.⁴ Suudi Arabistan ve Kuveyt, ciddi ekonomik kayıplara uğradıkları için Irak'a yaptıkları yardımları azaltmak zorunda kalırken, bu süreç dünya petrol piyasalarında ciddi dalgalanmalara sebep oldu. Bunun üzerine savaşa bizzat müdahil olan ABD, Nisan 1988'de Hürmüz Boğazı'nda İran donanması için çok önemli olan iki fırkateyni batırdı⁵ ve İran tankerlerini, Basra Körfezi'ne mayın döşedikleri iddiasıyla batırmaya başladı.⁶ Ayrıca savaşın son günlerinde Amerikan füzeleriyle bir İran yolcu uçağı düşürüldü.⁷

- Japonya ve Almanya, İran'ın barış yapmayı kabul etmemesi durumunda, bu ülkeden petrol alımını durduracaklarını açıkladılar.⁸

- Libya ve Suriye, İran'a verdikleri desteği çektiler.⁹

İran, uygulanan ambargo ve düşen petrol gelirleri nedeniyle artan bütçe açıkları ve yükselen bir enflasyonla karşı karşıya kalmıştı. Savaş masraflarını artık karşılayamaz hale gelen İran'da halkın savaş direnci artık kırılmıştı ve ülkeyi yönetenlerin barış yapmaktan başka çaresi kalmamıştı.¹⁰ Nihayetinde savaş, İran'ın 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler tarafından yapılan ateşkes teklifini kabul etmesiyle sona erdi. Bu savaş sonunda, BM verilerine göre, sadece İran'ın 97 milyar dolar zararı olurken, yüzbinlerce insan hayatını kaybetti.¹¹

Savaş bittiğinde son günlerini yaşayan Humeyni, arkasında güçlü bir rejim bırakmak ve bunun sorumluluğunu kendinden sonra gelenlere bırakmamak için hapis hanelerdeki siyasi muhalifleri hızla idam ettirdi. Ayrıca Humeyni'den sonra Velayet-i Fakih olması beklenen Ayetullah Hüseyin Ali Muntazari, başta siyasi özgürlükler olmak üzere, rejimin politikalarına karşı çıkıyordu. Bu nedenle Humeyni, Mart 1989'da Muntazari'yi görevinden aldı ve 3 Haziran 1989'da öldü. Humeyni öldükten sonra Velayet-i Fakih olarak yerine, 1981'den beri cumhurbaşkanı olan Hüccetül İslam Seyid Ali Hamaney Rehber oldu.¹²

¹ Abrahamian, 2014, 231.

² Erdoğan, 2008, 215.

³ Erdoğan, 2008, 208-210.

⁴ İSAM, 2000, 404.

⁵ Erdoğan, 2008, 208.

⁶ Erdoğan, 2008, 215.

⁷ Erdoğan, 2008, 219.

⁸ Erdoğan, 2008, 215.

⁹ Erdoğan, 2008, 212.

¹⁰ Erdoğan, 2008, 213.

¹¹ İSAM, 2000, 404.

¹² Doğan, 2014, 44.

3. RAFSANCANI DÖNEMİ (1989-1997)

Hamaney'in Temmuz 1989'da Rehber olmasından sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine %56 oranında katılım olmuş ve oyların %94,5'ini alan Ali Ekber Haşimi Rafsancani cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹ Rafsancani, Humeyni'nin talebesi olarak 1963 yılında başlamış ve devrimin başından itibaren Humeyni'nin yanında yer almıştır. İslam Cumhuriyeti Partisi kurucuları arasında yere alan Rafsancani, 1980 yılında seçildiği Meclis Başkanlığı görevini, Humeyni'nin ölümüne kadar sürdürmüştür.²

Rafsancani döneminde en önemli değişiklik, rejim içi görüş ayrılıklarının temeli olan ekonomi alanında yaşanmıştı. Humeyni döneminin katı devletçi politikaları terk edilmeye başlanarak, liberalleşmeye yönelik adımlar atıldı. 1989'dan sonra kapitalist politikalar, özelleştirme ve yeni ekonomik düzenlemeler, din adamları ve pazar eksenindeki siyasi gücü, radikal küçük burjuvaziye kaydırıldı. Bu gelişmelere paralel olarak, ticari sermayedarlık önemli ilerleme kaydetti.³ Devletçi uygulamalara son verilmemekle birlikte, ticarete devletin müdahalesi önemli ölçüde azaltıldı. Savaşın bitmesiyle birlikte savunma bütçesi düştüğü için kaynaklar, kalkınma programlarına ve sanayileşmeye aktarılmaya başladı. Diğer taraftan bakanlık sayısı azaltılmış ve bu sayede bürokrasi küçülürken, devlet harcamalarında da tasarruf edilmeye başlanmıştı.⁴ Tasarruf tedbirlerinin yanında uygulanan doğum kontrolü kampanyalarıyla nüfus artış hızı azaltılmış ve sosyo-ekonomik sorunların çözümünde önemli bir adım atılmıştı.⁵

Rafsancani, savaş sonrasında kalkınma ve hayat standartlarında iyileşme vaat ederken, izlenen liberal politikalar ticaret burjuvazisinin koşullarında iyileşme sağladı. Bu dönemde, düşük petrol fiyatlarına rağmen, batı ülkeleriyle gelişen ilişkiler, ekonominin gelişmesine yardımcı oldu. Ancak enflasyon ve işsizlik dahil, ekonomik sorunlar çözülememiş, köylerden kentlere göç artarken, kent hayatı daha da zorlaşmıştı.⁶

Rafsancani dönemi dış politikası, Irak'la yaşanan savaşa sonrasında sıkıntıları aşmak ve dış dünya ile diplomatik ilişkileri geliştirmek üzerine kuruldu. Rafsancani, savaş sonrasında bölgedeki Arap ülkelerine kalıcı işbirliği ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini önerdi. Ancak Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ve sonrasında ABD'nin bölgeye müdahale ederek Körfez ülkeleriyle ikili güvenlik anlaşmaları yapması, İran'ı rahatsız etti. İran, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirmeyi tercih etti. Ancak ABD ve Avrupa ile ilişkilerini önceleyen Rusya, 1993 ortasına kadar İran'a mesafeli davrandı. Rusya'da Avrasyacı görüşün etkili olmaya başlamasıyla İran-Rusya ikili ilişkileri gelişmeye başladı.⁷

Rafsancani, 1993 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde tekrar aday olmuş, kayıtlı seçmenlerin yarısının katıldığı seçimlerde %63 oy alarak tekrar seçilmiştir.⁸ Yeni ekonomi politikalarının sebep olduğu hayal kırıklığı, sorunların devam etmesi ve yaşam standartlarının düzelmemesi gibi nedenlerle oyları azalan Rafsancani'nin ikinci döneminde (1993-1997), İran toplumundaki rahatsızlıklar açıkça ifade edilir hale gelmişti.⁹ Rafsancani'nin Ağustos 1997'de görev süresinin dolmasıyla, cumhurbaşkanlığıyla beraber yürüttüğü Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi Başkanlığı'na devam etmiş ve 8 Ocak 2017 tarihinde ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.¹⁰

¹ Arıkan, P. (2006). "Uneasy Coexistence: "Islamism v. Republicanism" Debate in the Islamic Republic of Iran", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.170.

² Uygur, H. (2017, 10 Ocak). Rafsancani'nin Ölümü ve İran'da Değişen Dengeler. Anadolu Ajansı. <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/rafsancaninin-olumu-ve-iranda-degisen-dengeler/723935> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

³ Beşiriye, H. (2009). İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset, (Çev. Mehmet Koç), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.80.

⁴ Doğan, 2014, 45.

⁵ Abrahamian, 2014, 239.

⁶ Doğan, 2014, 45.

⁷ Sarı, İ. (2017, 11 Ocak). Rafsancani'nin İran'ı. Karar. <http://www.karar.com/gorusler/dr-ismail-sari-yazdi-rafsancaninin-irani-367726#> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

⁸ Arıkan, 2006, 170.

⁹ Doğan, 2014, 45.

¹⁰ Koç, M. (2017, 14 Ocak). Rafsancani Sonrası İran: Belirsiz Bir Gelecek. Star. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/rafsancani-sonrasi-iran-belirsiz-bir-gelecek-haber-1176377/Rafsancani> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

4. HATEMİ DÖNEMİ (1997-2005)

1997 yılında yapılan seçimlere, Rafsancani gibi modern / ılımlı sağ kanatta yer alan muhafazakâr aday Hüccetül İslam Ali Ekber Natık Nuri ile birlikte Humeyni döneminde önemli görevler yapan sessiz muhalefetiyle Kültür Bakanlığı görevinden istifa eden Hüccetül İslam Seyid Muhammed Hatemi katılmıştı. Seçimlere %80 oranında katılım olurken, Hatemi liderliğindeki reformcular oyların %69'unu alarak net bir başarı elde ettiler.¹

Hatemi, Velayet-i Fakih düzenine karşı çıkmadan anayasal yönetim kurulması ve baskının bitirilmesi çağrılarını yapıyordu. Ayrıca Hatemi, seçim sürecinde reform programının İslam Cumhuriyeti'nin son şansı olduğunu vurgularken, reformların engellenmesi durumunda halkın seküler bir yönetim isteyeceğini ve teokratik rejimin toptan yıkılacağını ifade ediyordu.²

Reformcular, siyasal sistemin daha fazla ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, sivil toplum yoluyla çoğulcu siyasetin geliştirilmesi ve daha fazla hesap verebilir bir yönetim istiyorlardı.³ Reformcular tarafından siyasal özgürlük talepleri ön plana çıkarılmış olsa da, ekonomik kalkınma ve Batı ile yapıcı diyalog kurulması da talepler arasında yer alıyordu.⁴

Reform hareketi bu söylemlerle kazandığı 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında da başarılarına devam etmiş ve 1999'daki yerel seçimlerde %75 oy almış, Mayıs 2000'deki Meclis seçimlerinde ise, 290 sandalyenin 200'ünü kazanmıştı.⁵ Bu başarılar sonrasında reformcular üzerindeki baskılar artmış, basın ve ifade özgürlüğü kısıtlanmaya başlamıştı. Bu şartlarda İran halkı değişim talepleriyle Hatemi'ye olan desteğini sürdürmüş ve %67 civarında katılım olan 2001 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde Hatemi %77 oy alarak yeni bir zafer elde etmiştir.⁶

Hatemi'nin görev süresi boyunca nispeten özgür bir siyasi ortam sağlanmış olsa da, reform programı birçok alanda muhafazakarların engellerine takıldı. Reformcu aydınlar ve siyasetçilere 1998'de yapılan suikastlar ve 1999 yazındaki öğrenci protestolarının şiddetle bastırılması, bu engellere örnek olarak verilebilir.⁷ Hatemi'nin baskılar karşısındaki sessizliği, özellikle öğrenci protestolarındaki şiddete karşı harekete geçmemesi tartışmalara ve eleştirilere sebep olmuştur.⁸

ABD'nin 2000'li yılların başında Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, İran'da rejimin kendini tehdit altında hissetmesine sebep oldu. Bu nedenle ilişkiler gerilirken, Batı ile yakınlaşmayı savunan reformcuların popülaritesi azalmaya başladı. Reformcuların popülaritesinin azalmasına sebep olan diğer bir etken ise, Hatemi döneminde petrol fiyatlarının artmasının da etkisiyle önemli bir ekonomik ilerleme sağlansa da gelir adaletsizliği ve işsizlik gibi yapısal sorunlara çözüm bulunamamasıydı. Reformcuların bölünmesiyle birlikte, rejimin hem dış politikada hem de ekonomide desteklediği muhafazakarların popülist söylemleri, reform hareketinin 2003'ten itibaren güç kaybetmesiyle sonuçlandı.⁹ 2004 yılında yapılan Meclis seçimlerine %51 gibi düşük bir katılım olurken¹⁰, Meclis'teki 290 sandalyenin 170'ini muhafazakârlar kazanmıştı.¹¹

Reformcular, 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde ortak bir aday üzerinde anlaşamamışlar ve seçmenlerini sandığa götürmeyi başaramamışlardı. Eski cumhurbaşkanı ve ılımlı sağcı Rafsancani, cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve reformcuların desteğini almaya çalışmıştı. Rehber Ali Hamaney'in desteğiyle aday olan, daha önce İran Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde

¹ Arıkan, 2006, 170.

² Axworthy, M. (2008). A History of Iran: Empire of the Mind, Basic Books, New York, 277.

³ Arıkan, 2006, 170.

⁴ Doğan, 2014, 46.

⁵ Tezcür, G.M. (2010). Muslim Reformers in Iran and Turkey, The Paradox of Moderation, University of Texas Press, Austin, 130.

⁶ Tezcür, 2010, 132.

⁷ Doğan, 2014, 47.

⁸ Axworthy, 2008, 280.

⁹ Doğan, 2014, 47-48.

¹⁰ Arıkan, 2006, 170.

¹¹ Tezcür, 2010, 134.

öğretim üyeliği yapmış Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad ise %60'ın üzerinde katılım olan seçimlerin ikinci turunda, oyların %62'sini alarak, İran'ın altıncı cumhurbaşkanı oldu.¹

5. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ (2005-2013)

Ahmedinejad, ulusal güvenlik ve Humeyni'nin halkçı vaatleri üzerine kurduğu seçim kampanyasında, ücretleri yükseltme, yoksulluğu azaltma, işsizliği durdurma, kötü konut koşullarını düzeltme ve sosyal adalet gibi vaatlerde bulunmuştu. cumhurbaşkanlığı süresince de popülist ve radikal söylemlerine devam eden ve yaptığı yurtiçi seyahatlerle halk desteğini canlı tutmaya çalışan Ahmedinejad, ABD ve İsrail'e karşı da sert açıklamalar yapıyordu.²

Ahmedinejad, muhafazakarlar ile çoğu kırsal alanlarda ve az gelişmiş eyaletlerde yaşayan alt ve orta gelir grubuna mensup kitlelerin desteğini almasına karşın, reformcuların birlikte hareket edebilmesi sayesinde, 2006 yılındaki yerel seçimlerde muhafazakarların oylarında düşüş yaşandı. 2008 yılındaki Meclis seçimlerinde ise birçok reformcunun adaylığının reddedilmesi nedeniyle muhafazakarlar üstünlüğünü korumayı başardı.³ 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise, Ahmedinejad'a karşı aday olan Mir Hüseyin Musavi, 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot eden seçmenleri sandığa çekebilmeyi başarmış ve seçimlere katılım oranı %85 civarında olmuştu.⁴ Ahmedinejad, ilk turda %63 oyla seçimi kazanırken, reformcular seçim sonuçlarıyla oynadığını ileri sürdüler. Bu iddialarla sosyal medyada örgütlenen Musavi yanlısı Yeşil Hareket mensubu gençler, ülke genelinde geniş katılımlı protestolar başlatmış, rejim ise bu protestoları Devrim Muhafızları eliyle bastırmıştı. Protestolar bastırılmış olsa da, Ahmedinejad'ın ikinci dönemi önemli bir meşruiyet krizi ile başlamıştı.⁵

Popülist ve Batı karşıtı söylemlerine devam eden Ahmedinejad, vaatlerini gerçekleştirilememiş, enflasyon ve işsizlik sorunlarına çözememiş, ayrıca yürüttüğü nükleer program sebebiyle BM Güvenlik Konseyi'nin ilave ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya gelmişti. Bu başarısızlıklar muhafazakarlarda hayal kırıklığına sebep olurken, Ahmedinejad ikinci döneminin sonlarına doğru Rehber Hamaney'in desteğini kaybetmiş ve muhafazakarlar bölünmeye başlamıştı. 2012 yılındaki Meclis seçimlerinde, Yeşil Hareket yanlıları sandığa gitmezken, Hamaney ve Ahmedinejad yanlıları diye ikiye bölünen muhafazakarlar toplamda 182 sandalye, reformcu gruplar ise 75 sandalye kazanmışlardı.⁶

Devrimden sonra Uzmanlar Konseyi üyeliği, Meclis Başkanlığı, Nükleer Program Başmüzakereciliği gibi önemli görevler alan Hasan Ruhani, Hatemi ve Rafsancani gibi liderler ile Yeşil Hareketin de desteğini alarak 14 Haziran 2013 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine aday oldu. Ekonomiyi düzeltme, Batı ile ilişkileri düzeltme ve özgürlük vaatleriyle girdiği seçimlerde, katılım %73 civarında olurken, ilk turda %51 oy alarak, İran'ın yedinci cumhurbaşkanı oldu.⁷

6. RUHANİ DÖNEMİ (2013-....)

Hasan Ruhani, 2013 yılındaki seçim kampanyasında ekonomik alanda işsizlik sorununu çözmeye, yolsuzlukla mücadele etme ve pahalılıkla mücadele etme vaatlerinde bulunurken, sorunların temel sebebinin kötü yönetim olduğunu öne sürmüştü.⁸ Ancak ilerleyen yıllarda bu vaatler yerine getirilememiş, resmi rakamlara göre beş milyon kişiyle işsizlik oranı %22 oranına çıkmıştı. Resmi olmayan kaynaklara göre ise işsiz sayısının 7-10 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. İşsiz üniversite mezunlarının oranı ise %31 civarındadır. Tahran'da 50 bin civarında evsiz varken, ülke genelinde 11 milyon vatandaş gecekondularda barınmakta ve İranlıların %40'ı yoksulluk sınırının

¹ Doğan, 2014, 48.

² Doğan, 2014, 49.

³ Tezcür, 2010, 199.

⁴ Axworthy, 2008, 296.

⁵ Doğan, 2014, 49-50.

⁶ Doğan, 2014, 50.

⁷ Doğan, 2014, 50.

⁸ Abdülmecid, M. (2017, Mayıs). Ruhani'nin Dört Yıllık Performansı İkinci Bir Dönem İçin Yeterli Mi?, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara, 6.

altında yaşamaktadır. Diğer taraftan Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)'nun ülkeye kaçak yollardan soktuğu mallar, devlete 15 milyar Dolar civarında vergi kaybına sebep olmaktadır. Bu başarısız ekonomik tablo karşısında, muhalifleri Ruhani'nin dış politika ve nükleer müzakerelere fazla odaklandığı için ekonomiyle yeteri kadar ilgilenemediği eleştirisini getirmektedirler. Ruhani taraftarları ise ekonomideki kötüye gidişi düşen petrol fiyatlarına ve yolsuzluklara bağlamaktadırlar.¹

Ruhani'nin birinci döneminde ekonomik anlamda en önemli başarı, enflasyonun kontrol altına alınarak, %10'un altına düşürülmesidir. Ruhani'nin ikinci dönemi için hazırladığı ekonomik planın en önemli ayağı, işsizlikle mücadeledir. Bu kapsamda: özel sektörün geliştirilmesi, internetin ve bilgi işlem teknolojilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, turizm sektörünün teşvik edilmesi planlanmaktadır. İran'da kamu sektörünün istihdam üretme kapasitesi bittiği için işsizlikle mücadelede özel sektör yatırımlarına ağırlık verilmesi düşünülmektedir. Bu yatırımların gerçekleşebilmesi için de finansal sistemin işlevsel hale gelmesi, tasarrufların ve diğer fonların üretken alanlara kaydırılması gerekmektedir.²

Ülkenin kalkınması için yurt dışındaki İranlıların ülkelerine dönmelerinin sağlanması vaadi de gerçekleşmezken, siyasi katılımında artış olmamış, ifade, toplanma ve basın özgürlükleri üzerindeki kısıtlamalar ise azalmamıştı. İran, 2016 yılı basın özgürlüğü indeksinde 180 ülke arasından 165. sırada yer almıştı. Medya üzerinde sıkı bir denetim politikası izleyen Ruhani Hükümeti döneminde, birçok gazete kapanmış veya lisansları iptal edilmişti.³ Etnik, dini ve mezhebi ayrımcılıklara ilişkin de iyileştirmeler yapılamazken, azınlık haklarında bazı ihlaller meydana gelmiştir.⁴

Hasan Ruhani'nin 2013-2017 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığının birinci döneminde en önemli dış politika gündemi nükleer müzakereler olurken, diplomaside "yapıcı etkileşim" ve "itidal" kavramları öne çıkarılmıştır. Ruhani, başta ABD olmak üzere, Batılı ülkelerle nükleer meselede anlaşıp, İran'a uygulanan yaptırımları kaldırmayı ve ekonomiyi rahatlatmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda, Ahmedinecad zamanında başlatılan müzakerelere devam edilmiş ve Kasım 2013'te Cenevre Anlaşması imzalanmış, 2015 yılında ise müzakereler mutabakatla sonuçlanmıştır.⁵ Ayrıca Ruhani döneminde, Avrupa'dan İran'a ekonomi odaklı birçok ziyaret gerçekleşmiştir. Ancak Ruhani, Batı ile ilişkilerini geliştirmede gösterdiği başarıyı komşu Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde gösterememiştir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ve bölge ülkeleriyle bazı gerilimler yaşanmıştır. İran'ın Suriye, Irak ve Yemen'deki mezhepçi politikaları, 2016 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı toplantısında kınanmıştır. Suriye Krizi nedeniyle Türkiye-İran ilişkilerinde de gerginlikler yaşanmıştır.⁶ Ruhani'nin birinci döneminde, İran'ın küresel ilişkileri "Nükleer Mesele" üzerinden tartışılırken, bölgesel ilişkileri "Şii Hilali" veya "Şii Eksen" kavramları üzerinden tartışılmıştır.⁷

Ruhani'nin birinci dönemi 2017 yılında dolmuş ve İranlılar 19 Mayıs 2017 tarihinde 12. dönem cumhurbaşkanlığı seçimi için sandığa gitmiştir. Seçimleri denetleme ve aday adaylarının durumlarını inceleme yetkisine sahip olan Anayasayı Koruyucular Konseyi, 1600'ün üzerindeki başvuruyu inceleyerek, aralarında Hasan Ruhani, İshak Cihangiri, Seyyid Mustafa Haşimitaba, Seyyid İbrahim Reisi, Mustafa Mir Selim ve Muhammed Bakır Kalıbağ'ın bulunduğu 6 adaya seçimlere katılma izni vermiştir.⁸

İlimli reformist kanadın temsilcisi olan Hasan Ruhani'nin en etkili rakibi muhafazakar kesimin temsilcisi Hüccetül İslam Seyyid İbrahim Reisi olmuştur. 1960 yılında doğan İbrahim Reisi, 1980 yılında Kerec Savcı Yardımcısı, birkaç ay sonra Kerec Savcısı olmuş, 1981-1984 yılları arasında ise

¹ Abdülmecid, 2017, 7.

² İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). (2017, Haziran). Ruhani'nin Yeni Dönemi, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara, 15.

³ Abdülmecid, 2017, 8.

⁴ Abdülmecid, 2017, 9.

⁵ İRAM, 2017 (Haziran), 16.

⁶ Abdülmecid, 2017, 6.

⁷ İRAM, 2017 (Haziran), 16.

⁸ Koç, M. (2017, Mayıs). İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adaylar, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara, 8.

Hemedan Başsavcısı olarak görev yapmıştır. Ayetullah Humeyni'nin talimatıyla, 1988 yılında, 3.000-4.000 kişinin idamını gerçekleştiren ve muhaliflerin tabiriyle "Ölüm Komitesi" olarak anılan 4 kişilik heyette yer alan Reisi, 2004-2014 yılları arasında İran Yargı Başkan Yardımcılığı yapmıştır. Reisi seçim sürecinden önce, eşzamanlı olarak, Uzmanlar Meclisi üyesi, Başsavcılık, Din Adamları Özel Mahkemesi Başsavcılığı ile ülkenin en güçlü vakfı olan Astan-i Kudsi Rezevi'nin başkanlığını yürütüyordu. Reisi, İran'daki müesses nizamı teşkil eden Devrim Rehberliği, DMO ve Yargı üçlüsünün parçası ve seçimlerdeki aday idi. Ekonomi alanında popülist söylemlerle istihdam artışı ve toplu konut inşaatları gibi vaatlerde bulunan Reisi, dış politika alanında da Devrim Rehberi Hamaney ve DMO ekseninde olup, seçilmesi durumunda daha sert politikalar izleyeceği tahmin edilmekteydi.¹

Ruhani ve Reisi'nin başı çektiği ve halkın %73 oranında katılım gösterdiği seçimlerde, Reisi oyların %38'ini almış, Ruhani ise %58 oy alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir.² Cumhurbaşkanı Ruhani ile Devrim Rehberi Hamaney arasında temel sorunlarının çözümüne ilişkin derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ülkedeki yolsuzluk, rant, usulsüzlük, işsizlik ve fakirlik gibi temel sorunların çözümü için yapısal reformlar gerekmektedir. Ancak ekonominin neredeyse tamamını elinde tutan DMO ve dini vakıflar nedeniyle bu reformlar yapılamamaktadır. Diğer taraftan siyasi özgürlükler ve etnik-dini azınlıklar konusunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır.³ Dış politikada daha ılımlı politika izlemek isteyen Ruhani, Hamaney ve DMO'nun engelleriyle karşılaşmaktadır. Orta Doğu'da, DMO eliyle mezhep çatışmaları üzerinden politika yürüten İran'ın, kendi içindeki etnik ve dini sorunları dikkate alındığında bumerang etkisiyle karşılaşacağı ve bölgedeki çatışmalı ortamın kendi içine de sıçrayacağı kuvvetle muhtemeldir. Ruhani'nin yeni döneminde ekonomi, siyasi özgürlükler ve dış politikanın başı çektiği temel sorunların gündemi meşgul edeceği ve Ruhani'nin bu alanlardaki başarısının, reformcu kanadın 2021 yılında yapılacak seçimlerdeki başarısını da doğrudan etkileyeceği değerlendirilmektedir.

7. SONUÇ

Dışa bağımlılık ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi temel sorunlar neticesinde, 1979 yılında, İran'daki Pehlevi Hanedanlığı son ererek, Ayetullah Humeyni önderliğinde, İslam Devrimi meydana gelmiştir. İslam Devrimi'nden bir yıl sonra başlayan Irak Savaşı, bir taraftan ülkeyi zorlu şartlara sürüklerken, diğer taraftan ortak düşmana karşı sağlanan milli bütünlük sayesinde devrimin oturmasını sağlamıştır. Katı bir yönetim anlayışının hakim olduğu Humeyni dönemi sonrasında, hem iç politikada, hem de dış politikada yumuşama dönemi gözlenmiştir. Ali Hamaney'in Dini Lider, Haşimi Rafsancani'nin ise Cumhurbaşkanı olduğu bu dönemde yaşanan Irak'ın Kuveyt'i işgali ve uluslararası barış gücünün Irak'a müdahalesi yaşanmıştır. Bu süreçte Irak karşıtı bir politika izleyen İran, dış politikada hareket alanını genişletirken, önemli bir ekonomik toparlanma yaşamıştır.

Rafsancani'nin 1997 yılında görev süresinin dolmasıyla, reformcu kanadın aday Muhammed Hatemi, Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönemde, ılımlı dış politika anlayışına devam edilirken, iç politikada toplumun talepleri doğrultusunda bazı reformlara gidilmiştir. Ancak bu reformlar beklentilerin altında kalmıştır. Hatemi döneminin en önemli sorunları başta enflasyon ve işsizlik olmak üzere ekonomi temelli olmuştur. Ekonomik sorunların çözülebilmesi maksadıyla bazı adımlar atılmaya çalışılmışsa da sonuç alıcı bir başarı sağlanamamıştır. Bu sorunların neticesinde halkın reformculardan beklediğini bulamaması muhafazakarların elini güçlendirmiş ve 2005 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimini muhafazakar aday Mahmud Ahmedinecad kazanmıştır.

Ahmedinecad döneminde popülist bir politika izlenmiştir. Popülizm anlayışı çerçevesinde dış politika sert ve agresif bir görünüm çizerken, iç politikada daha alt gelir ve eğitim gruplarına öncelik

¹ Koç, 2017 Mayıs, 10-11.

² Afacan, S. (2017, 22 Mayıs). Ruhani'nin Seçim Zaferi ve Müesses Nizam. Anadolu Ajansı. <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ruhaninin-secim-zaferi-ve-muesses-nizam/823379> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

³ Koç, M. (2017, 27 Mayıs). Ruhani'nin Yeni Dönemi: 2. Döneminde Ruhani'yi Bekleyen İç ve Dış Sorunlar Üzerine. Star. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/ruhaninin-yeni-donemi-haber-1221699/> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

verilmiştir. İşsizlik ve fakirlik sorununu çözebilmek için genişletici maliye politikası izlenerek kamu harcamaları artırılmış, diğer taraftan doğrudan devlet teşvikleriyle gelir seviyesi yükseltmek istenmiştir. Ancak artan gelir seviyesiyle doğru orantılı bir üretim artışı sağlanamadığı için, bir taraftan ithalat hızlı bir şekilde artmış ve cari açık büyümüş, diğer taraftan da enflasyon hızlı bir yükseliş ivmesi göstermiştir. Ekonomik sorunların çözülmek istenirken yanlış tercihlerden dolayı daha da kötüye gitmesi, muhafazakarların elini zayıflatmış ve 2009 yılındaki seçimlerde ciddi oy kaybı yaşamışlardır. Seçime hile karıştırıldığına dair ciddi iddiaların olduğu 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerini de Ahmedinecad kazanmış, ancak kötü gidişatın engellenememesi ve halkın reform talepleri neticesinde 2013 yılındaki seçimleri reformcu aday Hasan Ruhani kazanmıştır.

Hasan Ruhani döneminde, özellikle nükleer müzakerelerde sağlanan diplomatik başarı neticesinde, İran'ın dış politikasında önemli bir açılım sağlanırken, yaptırımların gevşetilmesi neticesinde ekonomik rahatlama yaşanmıştır. Ancak İran'ın, başta Suriye, Irak ve Yemen gibi çeşitli ülkelerde, Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü eliyle yürüttüğü vekalet savaşları, İran bütçesinde önemli açıklara sebep olurken, düşük petrol fiyatları ülke ekonomisinde önemli daralmalara sebep olmuştur. Bu ekonomik zorlukların yanı sıra nükleer müzakerelerde yaşanan sorunlar neticesinde, ABD ile bozulan ilişkiler ve yaptırımların tekrar gündeme gelmesi, bir taraftan İran ekonomisini ciddi bir darboğaza sokarken, rejim muhalifi toplumsal olayların da önünü açmaktadır. Bu sorunlara genç nüfusun özgürlük talepleri de eklenince, İran'ı, önümüzdeki dönemde zor günlerin beklediği söylenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Garthwaite, G.R. (2016). İran Tarihi. (Çev. F. Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gündoğan, Ü. (2016). İran ve Ortadoğu, (2. Baskı), Adres Yayınları, Ankara.
- Üstün, İ.S. (2000). "İran", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (Cilt: 22), 400-404, İstanbul.
- Erdoğan, H. (2008). Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Doğan, H. (2014). "İran Siyasi Tarihi", (Ed. Soyaloğlu Tamçelik), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, ss. 3-57, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Moghadam, V. (1989). "One Revolution or Two? The Iranian Revolution and the Islamic Republic." (Eds. Ralph Miliband, Leo Panitch, John Saville), Revolution Today: Aspirations and Realities, ss.74-101, Socialist Register. Vol.25, London.
- Keddie, N.R. (2003). Modern Iran: Roots and Results of Revolution, Yale University Press, New Haven.
- Zabih, S. (1982). Iran Since the Revolution, The Johns Hopkins University Press, London.
- Abrahamian, E. (2014). Modern İran Tarihi (3. Baskı), (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arıkan, P. (2006). "Uneasy Coexistence: "Islamism v. Republicanism" Debate in the Islamic Republic of Iran", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uygur, H. (2017, 10 Ocak). Rafsancani'nin Ölümü ve İran'da Değişen Dengeler. Anadolu Ajansı. <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/rafsancaninin-olumu-ve-iranda-degisen-dengeler/723935> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).
- Beşiriye, H. (2009). İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset, (Çev. Mehmet Koç), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Sarı, İ. (2017, 11 Ocak). Rafsancani'nin İran'ı. Karar. <http://www.karar.com/gorusler/dr-ismail-sari-yazdi-rafsancaninin-irani-367726#> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)
- Koç, M. (2017, 14 Ocak). Rafsancani Sonrası İran: Belirsiz Bir Gelecek. Star. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/rafsancani-sonrasi-iran-belirsiz-bir-gelecek-haber-1176377/Rafsancani> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)
- Axworthy, M. (2008). A History of Iran: Empire of the Mind, Basic Books, New York.
- Tezcür, G.M. (2010). Muslim Reformers in Iran and Turkey, The Paradox of Moderation, University of Texas Press, Austin.
- Abdülmecid, M. (2017, Mayıs). Ruhani'nin Dört Yıllık Performansı İkinci Bir Dönem İçin Yeterli Mi?, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara.
- İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). (2017, Haziran). Ruhani'nin Yeni Dönemi, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara.
- Koç, M. (2017, Mayıs). İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adaylar, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ankara.
- Afacan, S. (2017, 22 Mayıs). Ruhani'nin Seçim Zaferi ve Müesses Nizam. Anadolu Ajansı. <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ruhaninin-secim-zaferi-ve-muesses-nizam/823379> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).
- Koç, M. (2017, 27 Mayıs). Ruhani'nin Yeni Dönemi: 2. Döneminde Ruhani'yi Bekleyen İç ve Dış Sorunlar Üzerine. Star. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/ruhaninin-yeni-donemi-haber-1221699/> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).